

U POVODU PRILOGA LJ. KARAMANA, O NEKIM PITANJIMA HRVATSKE POVIJESTI DO XIII STOLJEĆA, HZ XV 1962.

Nada Klaić

1. Pitanje dalmatinskih gradova u doba narodne dinastije — a i kasnije — niti je bio niti je sada samo naučni problem. Pitanje prvoga hrvatskoga kralja Tomislava također. To treba kazati prije nego što se težnja starije hrvatske historiografije — koja je 1925. u nizu priloga i članaka nastojala dati sliku Tomislavova vremena — preuzmu ili odbace, jer otada se nije otkrio niti jedan novi izvor. Ako, dakle, danas nastojimo srediti tu provalu oduševljenja i vratiti je na strogo naučnu osnovu, onda to bez sumnje činimo s dubokim uvjerenjem da je to jedini ispravni put. Dakako, ni to nije uvijek lako. Dokazuje to moj primjer upravo u vezi s citiranim problemom Tomislavove vlasti nad Dalmacijom. Naime, kad sam na stranicama ovog časopisa prije tri godine ocjenjivala Ferlugin rad u cjelini — što usput rečeno, Karaman nije ni spomenuo! — onda sam odlučila da se za korak približim Ferlugi. Nisam se, dakako mogla odlučiti za starije mišljenje, koje se protivilo izvorima, ali sam predlagala neko polovično rješenje: Tomislav je imao prokonzulat kao počasnu titulu i vjerojatno zaštitu nad dalmatinskim gradovima (HZ XIII, 1960, 250). Tada sam, u želji da spasim nešto od Tomislavovih »bizantinskih naslova«, identificirala konzula s prokonzulom, što nije bilo sretno rješenje, iako je bilo uobičajeno. Nije ni to bilo bez razloga. Ferlugino mišljenje o konzularnoj časti nisam mogla prihvatiti a Kukuljićev prijedlog da se »consulatu peragente« prevede s »coronam optinente« neminovno je dovodio do zaključka o Tomislavovoj vlasti i u Hrvatskoj; a njegovoj vlasti u Dalmaciji protivili su se, kako je pakazao Ferluga, svi bizantski izvori. Poslije svega nužno je slijedio zaključak da je za Tomislava postignuto političko jedinstvo Hrvatske i dalmatinskih gradova (n. mj.).

Karamanov me članak sada potakao na reviziju vlastitog mišljenja i na neke nove misli, koje mogu učvrstiti Ferlugine tvrdnje.

Mislim da je Ferluga, preuzevši starije mišljenje, s pravom istakao da u spisima crkvenih sabora valja razlikovati »pisma i odluke sinodske« (83): pisma su originalna a odluke prerađene. Svatko mora iz te činjenice izvući zaključak da se odluke mogu upotrijebiti tek nakon kritičke analize. Iako, možda, drugo papino pismo nije prepisano bez ikakvih dodataka, u dijelu koji je za nas odlučan ono je bez sumnje izvorno: to je inskripcija s destinacijom. Ona glasi: »*Joannes episcopus seruus seruorum dei dilecto filio Tamisclao regi Crouatorum et Michaeli excellentissimo duci Chulmorum nec non seu (?) et sanctissimo confratri nostro Joanni sancte salonitane ecclesie archiepiscopo, omnibusque episcopis nostris suffraganeis, verum etiam et omnibus zupanis, cunctisque sacerdotibus et vniverso populo per Slauoniam et Dalmatiam conmorantibus,*

dilectissimis filiis nostris« (taj se tekst nalazi na listu 626 v. najstarijeg, Propagandina rukopisa). Papa, dakle, razlikuje Tamisklava, kralja Hrvata, i Mihajla, kneza Zahumljana, ali osim njih, spominje uz crkvene dostojanstvenike, i sve župane i narod »po Slavoniji i Dalmaciji«. Tako se čini da papa, doduše govori o Slavoniji (tj. slavenskoj zemlji) i Dalmaciji, ali ne u tačno određenim političkim granicama. Kako on prije svega polazi s crkvenog stajališta, on je, prema svjedočanstvu prvog pisma splitskom nadbiskupu i dalmatinskom svećenstvu, nastojao istaći da je slavenska zemlja njihovo crkveno područje. Zato je od svećenstva zahtijevao da iskorijeni »zao korijen« tj. »Metodijevu nauku«. »Sclauinorum regna« drugog pisma odražavaju slično shvaćanje. Prenesimo inskripciju papinskih pisama u dataciju, s kojom počinje uvodni tekst akata — a taj, kao što je spomenuto, nije sačuvan u originalnoj formi — pa ćemo razabrati što je i kako preuzeto iz pisama. Ona glasi: »Tempore Joanis pape *sanctissimo consulatu peragente* in prouintia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamisclao rege et Michaelae in suis finibus presidente duce« (list 626 r. istog rukopisa). Tekst kakav je sačuvan u najstarijem rukopisu presijeca, prema mom uvjerenju, raspravu o tome kome treba »konzulat« pripisati. »Sanctissimo consulatu peragente« može se odnositi *samo na papu*. Za historičare je najmjero-davniji najstariji tekst, u ovom slučaju onaj koji se nalazi u Propagandinom rukopisu iz početka XVI stoljeća. Za nas ne može biti odlučno kasnije ispravljanje teksta u preostalim prijepisima HSM. Naime, prepisivači, a s njima, dakako, i Rački, promijenili su *sanctissimo* u *sanctissimi* i time, u stvari, načeli diskusiju koja ni danas nije završena. Tako nam još preostaje da ispitamo, ne opravdava li iskvareni tekst prepisivača ipak mišljenje o Tomislavovoj vlasti nad Dalmacijom.

Datacija uvoda ukazuje na neki nehaj i slobodu u određivanju političkih jedinica kojima spomenuti vladari vladaju: Tomislav vlada u pokrajini Hrvata i u krajevima Dalmacijâ, a Mihajlo je knez negdje u svom kraju. Sastavljač se uvoda mnogo ne trudi da opiše zemlju Tomislava, a pogotovu ne Mihajla. I kad bismo, kao što se to dosad činilo, tražili u njegovu tekstu više nego što je on sam želio i htio reći, onda bismo zaista morali tražiti Tomislavovu vlast i u »krajevima Dalmacijâ« — drugim riječima, najmanje do teritorija dračke nadbiskupije. Međutim, ne može biti nikakve sumnje u to da sastavljač, možda, nije znao što su to Dalmacije! Naprotiv, on je kazao da su papinski poslanici prije saziva sabora prošli »gradovima Dalmacijâ«, a da su na sabor sakupili »prvake Hrvata i Srba«. Dakle, dok papa vjerojatno misli na Dalmaciju u antičkim granicama (što ne znači da su mu one bile sasvim jasne), sastavljač uvoda zna da postoje dvije Dalmacije, jer su na saboru skupljeni sufragani splitskog nadbiskupa, prema riječima samog sabora, s istoka i zapada.

Rješenje koje je Karaman u vezi s riječima »in Dalmatiarum finibus« predlagao ne može se prihvatiti. On je termin Dalmacija shvatio kao »literarni naziv za hrvatske krajeve« pozivajući se na franačke anale, Konstantina Porfirogeneta, Gottschalka, križarske opise iz kraja XI i sredine XII st. i najzad Thuróczyja (str. 258, bilj. 2). Međutim, Porfirogenetova je Dalmacija bizantska tema ili, češće, rimska Dalmacija; u istom je smislu taj termin upotrijebljen u franačkim analima i u Gotschalkovu podatku. A kojem bi od dva opisa prolaza iz 1096. trebalo dati prednost, o tome ne može biti sumnje, jer Rajmund

kao suvremenik govori o Sklavoniji (i ne spominje uopće Dalmacije!), dok mlađi Vilhelm Tirski kaže o toj istoj zemlji da je ona Dalmacija i da ima četiri metropole: Zadar, Salonu ili Split, Bar i Dubrovnik. Nije, dakle, riječ o literarnom nazivu za hrvatske krajeve, već o klasičnoj baštini, terminu koji je samo ponekad služio da se označe i ti krajevi.

Što bi, prema tome, značile riječe »consulatu peragente«? Ferluga se donekle poveo za Kukuljevićem, pa je nastojao naći »još jedan argumenat iz savremenog izvora o izjednačavanju konzulata s vladom jednog vladara« (84). Našao ga je ili bolje našao je 4 dokaza i to sva četiri u ispravama izdatim u korist samostana sv. Krševana u Zadru. U njima se uz neznatne izmjene javlja uvijek isti actum: Actum hoc tempore ac consulibus (consule) ut supra«. Kako je polazio sa stanovišta da su isprave pouzdane, Ferluga je vjerovao da riječ »consule« ili »consulibus« »ne može odgovarati ničem drugom nego rečima ‚imperante domino nostro Constantino piissimo ac perpetuo augusto‘« (84). Zato je odbacio pretpostavku Kukuljevića koji je pomišljao na biskupa i priora kao »consules«. Međutim, Ferluga nije opazio da sve tri oporuke po svom obliku i diplomatskim formulama, pobuđuju sumnju. Analizirajući sve isprave iz Krševanova fonda do sastavljanja kartulara stekla sam uvjerenje da spomenute isprave, u danas poznatom obliku, po svojim diplomatskim karakteristikama ne mogu biti starije od druge polovice XII stoljeća. Kako su consules u to vrijeme činovnici komune, vjerojatno su tek tada i ušli u isprave. Prema tome, i taj prijedlog za rješenje otpada.

Ali ima i jedno drugo rješenje, a čini se da je ono i prihvatljivije. Ako »consulatu peragente« znači »za vladanja«, onda porijeklo takvog načina izražavanja treba tražiti u diplomaciji. Zato se Ferluga i pozivao na bizantinske careve kao consules u spomenutim oporukama. Možda bismo zaista mogli pomišljati na bizantski utjecaj u takvom datiranju, kad s druge strane ne bi bilo poznato da je upravo papinska kancelarija, kao jedina u Italiji, još u početku X st. upotrebljavala vladarsko datiranje prema godinama konzulata. Posljednji primjer isprave u kojoj se navodi »postconsulatum« franačkog vladara Ludovika Slijepog potječe od Sergija III iz g. 904 (vidi H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien I, Leipzig 1889, str. 828 i sl.). Nitko ne može poricati da su splitski sabori vijećali pod jakim utjecajem papinskih poslanika. Danas još uvijek ne možemo sa sigurnošću tvrditi tko je sastavio uvod u saborske zaključke, no, u krajnjoj liniji, da li je consulatus nastao pod utjecajem Zapada ili Istoka, on je mogao značiti — kako je već Ferluga rekao — vladanje odnosno u konkretnom slučaju, tj. u uvodu splitskih akata, papin pontifikat. Svedemo li, dakle, pojavu »konzulata« u aktima na utjecaj papinske kancelarije, približili smo se vjerojatno najboljem rješenju. Dakako, i ono, poput bizantskih izvora, isključuje bizantsku »prokonzularnu« čast Tomislava. Ako sam, uza sve to, ipak nedavno ustvrdila da je Tomislav imao zaštitu nad dalmatinskim gradovima, onda je to bio bijeg iz istine u blažu formulaciju, koja nije bila nemoguća a nije se protivila izvorima. Ipak sam pri tom svjesna da moju pretpostavku, kao i onu starije historiografije, ne opravdava ni jedna poznata historijska činjenica. Ne postoji ni jedan čin hrvatskog vladara koji bi opravdavao takav zaključak. Uvod u akta ne potvrđuje mišljenje da je Tomislav sudjelovao zajedno s Mihajlom Viševićem na saboru. Sastavljač uvoda

ističe da su papinski poslanici obišli dalmatinske gradove, sakupili hrvatske i srpske prvake i suce i zajedno s biskupima održali sabor. Tek na drugi sabor poziva Madalbert uz prvake i »Croatorum principem«. I opet se iz te činjenice ne nameće nikakav zaključak o Tomislavovoj vlasti nad gradovima. On je, bez sumnje, pozvan zbog Grgurova prosvjeda, jer pitanje ninskog biskupa nije bilo dotad riješeno. Dakle, ni izvornim ni prerađenim tekstom uvoda u zaključke splitskih sabora ne može se više braniti mišljenje da je Tomislav vladao dalmatinskim gradovima.

Karaman je dodirnuo još neka pitanja iz Tomislavova vremena, ali kao da ne smatra da su ona još uvijek otvoren problem. Tako mu se samo na osnovu terminologije čini da može tvrditi kako se Tomislav krunio. Rački je, dođuše, još 1871. tvrdio isto, ali je ipak nastojao terminološki dokaz poduprijeti analizom vladarskih naziva kod Slavena (Rad JAZU 17, str. 74 i d.). Zato je i upozorio da su termini kralj i car preuzeti od Germana, Franka ili Grka, ali ni on nije mogao — a zacijelo ni htio — odustati od napasti da upravo Tomislavovu titulu iz g. 925 identificira s vladarskim nazivom koji je u Hrvatskoj zajamčen tek potkraj XI stoljeća. Ipak, nitko ne može jamčiti samo na osnovu termina *rex* da je Hrvatska kneževina za Tomislava proglašena kraljevinom, jer je taj termin suviše slab oslonac za takvu tvrdnju. Terminološki se dokaz može donekle poduprijeti političkim položajem Tomislavove Hrvatske. Ali, i kod takva zaključivanja moramo biti svjesni da smo jednu — i ne jedinu — od titula što su ih strane kancelarije upotrebljavale za naše vladare preveli s našom rječju kralj. Jer kad bismo doista željeli biti dosljedni, onda bismo ne samo Trpimira, nego i neretljanskog kneza Berigoja morali nazivati također kraljevima. Prema tome, radi se o pobjedi koncepcije nad terminom, pa to treba priznati ublaživanjem potpuno sigurne tvrdnje o kraljevstvu i kraljevini u doba Tomislava. Inače se moramo s Karamanom čuditi kako još ni Držislav ne nosi na kamenom spomeniku iz Knina naslov *rex* (261, bilj. 7).

Karaman nije imao sigurnijih dokaza ni o Držislavljevoj vlasti nad Dalmacijom. Pogotovu ne zato jer je oslabio vrijednost jedinog svjedoka o tome — arhidakona Tome. »Tomino je pisanje u cjelini — kaže Karaman — svakako netačno (260), jer hrvatski kraljevi nisu mogli već od Držislava nositi naslov kralja Hrvatske i Dalmacije. Međutim, Toma je tvrdio više nego to! Držislavljevi nasljednici »habebant ex successione sue originis patrum et proavorum *dominium regni Dalmatie et Chroatie*« F. Rački, Thomas archidiaconus, *Historija Salonitana*, str. 38—9). Dakle, imali su ne samo titulu, nego i vlast u Dalmaciji! Tko zna kako je Toma došao do svojih podataka. Malo je vjerojatno da su to bile isprave, kako misli Karaman (257, bilj. 7, 261); možda vladarski ili crkveni katalozi. U svakom slučaju čini se vjerojatnijom pretpostavka da je za Držislava počelo obračunavanje između Hrvata i Venecije za Dalmaciju, ali da u tom hrvanju Bizant nije ni jednoj ni drugoj strani dao više no titulu.

2. Drugi dio Karamanova priloga odnosi se na problem Slavca i neretljanske kneževine. Povod je pisanju bila moja rasprava o istim pitanjima u *Zgodovinskom časopisu XIV*, 1960, 96—136.

Karaman se u tom članku vraća ponovo na problem Slavca, iako ne smatra potrebnim da se u raspravljanju osvrne bilo na neke svoje prijašnje tvrdnje

bilo na prigovore iznesene protiv nekih njegovih zaključaka. On također nije sklon da razmotri prijedlog za drugačije rješenje problema nego što ga je on dao i drži se nekih neobičnih pojmova o političkim oblicima o kojima raspravlja. Zato se pitam kako mogu Karamanu dokazati kako zamišljam neretljansku kneževinu, njen položaj i samostalnost kad on meni suprotstavlja neretljanske *poglavice* u XI st., kad ne želi povesti računa o tome kako bi se mogao nazvati »kraj« kojim vladaju ti »poglavice« i slično? Bojim se, naime, da su ti neretljanski poglavice zalutali u XI i XII st. samo zato da od neretljanskih vladara lakše postanu »velikodostojanstvenici hrvatskog kraljevstva«. Najzad, raspravljanje se može pojednostaviti i tako da se iz složene problematike izabere samo jedan kompleks pitanja. Šišić je npr. govorio o Slavcu kao vladaru u tadašnjim evropskim razmjerima, a pustio je po strani domaće izvore. Njegovi sljedbenici danas — iako je sam Šišić priznao da je Barada imao pravo! — drže se samo domaćih izvora i ne žele »zaći u pitanja, što je Slavca dovelo do hrvatskog prijestolja«, već se zadovoljavaju time da »njegov nastup« ocjene kao »kratkotrajnu epizodu, valjda samozvanog i samo u dijelu zemlje priznatog vladara« (Lj. Karaman, Još o kralju Slavcu, ZČ VI—VII, 1952/3, 268, bilj. 30).

Na prvi pogled iznenađuje da se historičari ne mogu tako dugo složiti u tumačenju uvodnog dijela kartulara, koji jedini može dati odgovor na kronologiju pitanja u vezi s problemom kralja Slavca. Ta zar se zaista ne može riješiti pitanje da li su 1080. ili prije te godine osnovani crkva i samostan ili samo crkva? Karaman, koji želi dokazati prvo, jednostavno prelazi preko onog dijela rečenice odnosno teksta na kojem leži, kako sam već prije ustvrdila (Problem Slavca, 117) sva težina dokazivanja. Osim toga, na Baradinu kronologiju zavještaja koja također pobija njegovo mišljenje, uopće se ne osvrće. Na taj se način mogu održati različite teorije o istom problemu. Ali, Karaman održava svoju teoriju još na jedan način: samovoljnim tumačenjem termina, iako je već nekoliko put bilo upozoreno da su termini sami po sebi nedovoljan oslonac. Osnovna je tvrdnja ova: »Prije nego li je vladar Neretljana ušao u sklop hrvatske države, on se stvarno naziva *iudex Marianorum*: tako naziva Družaka mletačka kronika 839. i tako sam sebe potpisuje Berigoj 1050. Poslije ulaska neretljanskoga kraja u sklop hrvatske države u vrijeme Petra Krešimira... neretljanski poglavice Jakov i Rusin nazivaju se *iudex Marianorum* ili *iupanus morsticus*« (O nekim pitanjima, 263—4). Najprije da vidimo kako je ta ista tvrdnja izrečena deset godina prije: »... pravilo je ipak, da se hrvatski kraljevi nazivaju rex, a neretljanski vladari od 9. stoljeća pa do Berigoja *iudex Marianorum*, a poslije toga *dux Marianorum* ili *morsticus*« (Još o kralju Slavcu, 266). Iznimke koje Karaman nije mogao prešutjeti, jer su odviše poznate, jesu Trpimirova titula u Gottschalka i Slavčev naslov u kartularu. Na njih se, doduše, osvrnuo i 1963, ali je ovaj put pokušao izbjeći nepriliku na taj način što je ustvrdio da je bitno kako Berigoj sam sebe naziva — dakle *iudex* — a ne kako ga naziva pisar (*rex*). Međutim, nakon mog upozorenja o tome kako svaku diskusiju da li »taj pridjevni oblik primorski treba dodati nekom županu u pratnji hrvatskog vladara ili naslovu neretljanskih vladara prekida identifikacija *morsticus* = *dux Marianorum*« kao i o tome da su oba naziva upotrebljena za isto lice u istom izvoru«, on je, kako se vidi iz gornjeg citata, *naslovu morsticus* dodao *iupanus*! Teorija je time opet spašena, jer sad više nitko ne

može posumnjati da je morsticus župan hrvatskog vladara. A kako to izgleda kad Karamanov rječnik primijenimo na tekst izvora, neka pokaže samo jedan primjer: Jakov bi kao hrvatski župan morao imati svog vlastitog rizara, satnika i dvornika (Supetarski kartular, 214—5). Osim toga, Karaman je hotice ili nehotice prešao preko svih drugih primjera koje nije mogao protumačiti kao iznimke: u istom djelu Ivana đakona, u opisu vojne Petra II Oreola g. 1000, hrvatski se vladar naziva *iudex* i *rex*, a neretljanski *princeps* (Documenta, 424). Dux je, dakako, za Ivana samo njegov vladar. Ali Karaman ipak ostaje pri svom dokazu, iako nakon svega mora priznati da izraz »*Slavizo rex* jest, ako ne dokaz, onda svakako indicij, više u prilog hrvatskoga negoli neretljanskoga kralja« (O nekim pitanjima, 246). Dakle, terminološki kriterij ili naziv rex za Slavca — to je osnovni kamen smutnje još od Luciusa — ne može biti nikakva polazna tačka. Zato sam upozoravala 1960. kako se na vrlo mnogim primjerima može pokazati da je terminologija u srednjem vijeku vrlo loš oslonac (ZČ XIV, 132).

Kao dokaz da je Slavac bio hrvatski kralj, služi Karamanu »najjače okolnost da se on višeput spominje uz hrvatskoga bana Petra, a poznato je da je u Hrvatskoj postojala banska čast, dok nam ona kod Neretljana nije poznata« (264). Moje tumačenje poznatog mjesta o održavanju suda pred Slavcem, banom Petrom i županom Zarubom odbacuje on kao »usiljeno« i »malo vjerojatno«; ono je, osim toga, »u protivnosti s tekstom ‚Supetarskog kartulara‘« (264). Zbog tih je prigovora kao i različitog tumačenja najbolje još jednom razmotriti prijeporni tekst: »Attigit eo tempore uenire in nostris partibus Slavizo rex et Petrus banus, nec non Sarubba causa discordie que erat inter Slauzo et Lubomiro. Vnde uocauerunt nos ante hos nominatos uiros omnes Tugarani; residentibus in ecclesia beati Petri, que sita est in Olmisi, scilicet coram Slauzo nec non Petro et Sarubba, ceperunt altercare nobiscum et ita nobis iudicauerunt, ut ego uocarem tres meliores ex prefatis testimoniis . . .« (Supetarski kartular, 215). Izuzevši V. Novaka, taj se podatak gotovo beziznimno tumačio kao suđenje hrvatskoga kralja i bana. Novak je, naprotiv, pretpostavljao da je Slavac došao u Omiš zbog spora s Ljubomirom. Tekst je ipak dovoljno jasan: kralj Slavac, ban Petar i Saruba došli su, kaže Petar Crni, u naše strane zbog parnice ili spora između Slavca i Ljubomira. Kad bismo doista ovdje slijedili Karamana pa Slavca učinili hrvatskim vladarom onda bi spomenuta lica imala zaista neobične uloge: kako je spor nastao između Slavca (tobože hrvatskoga kralja) i Ljubomira (vjerojatno tepčice), to bi preostala dva lica morala presuđivati u njihovu sporu! Dakle: hrvatskom kralju *sudi* u sporu s *njegovim činovnikom* njegov drugi činovnik *ban* ili *župan*! Ili: Slavac je u sporu s tepčicom doveo sa sobom bana da taj gleda kako će on sam suditi! Pođemo li s pretpostavke da je Slavac hrvatski kralj, onda trećeg rješenja nema. Da ne bi svojim čitaocima otkrio ova, jedino moguća, rješenja, Karaman ih jednostavno izostavlja. Međutim, moje se »pogrešno« tumačenje sastoji u tome što sam ja tvrdila da je u sporu Petra i Tugarana presuđivao sam Slavac, a u tekstu je izvora upotrijebljen pluralni oblik (*iudicauerunt*). Da je Karaman htio, mogao je vidjeti: 1. da Petar Crni govori u pluralu i tada kad kaže da su ga Tugarani pozvali na sud, iako je jasno da je u tom sporu mogao presuđivati samo jedan

od trojice dostojanstvenika; 2. kad bi se izraz *iudicauerunt* preveo doslovce, kako Karaman predlaže, onda bi to značilo da su kralj, ban i župan sudili zajedno; 3. isti način izražavanja upotrebljava Petar Crni za prikaz spora što ga je imao u Splitu pred Jakovom morstikom i »mnogim drugim plemićima«, jer svi su ga, kaže Petar, nagovorili da se nagodi s protivnikom (*ubi et conventionem hisdem monentibus nobilibus cum eis denuo fecimus*).

Uostalom, on misli da sam se ja i tako uzalud mučila »kad iz drugih dokumenata vidimo da je već u drugoj polovici XI. st. neretljanski kraj ušao u sklop hrvatske države kao posebna upravna jedinica« (264). Međutim, nikako da saznamo nešto detaljnije o tome kako i kada se to dogodilo. Za razliku od Šišića, Karaman je to vezao uz ličnost neretljanskih »poglavica« Jakova, Rusina i Slavca. Naime, naslov morsticus koji imaju prva dvojica — kaže on — »ne označuje nekog vladara nego jednog od župana, pročelnika nekog kraja« odnosno »hrvatskog velikodostojnika usko vezanog s dvorom i državom hrvatskom« (267—8). Upravo činjenica da »Slavac vrši vladalačku sudačku vlast s ove strane rijeke Cetine, dakle na teritoriju hrvatske države« dala je Karamanu 1931. još jedno uporište za njegovu teoriju. Ali, pod utjecajem mojih dokaza o pripadnosti poljičkog primorja neretljanskoj kneževini u XI st., on se počinje kolebati i na jednom mjestu preuzima moje mišljenje, ali se nekoliko redaka dalje vraća bez obrazloženja ponovo na svoje nekadašnje tvrdnje. Najprije priznaje: »Za Slavca kao hrvatskog kralja otpada, prema tome, argument o teritorijalnoj pripadnosti kraja između Žrnovnice i Cetine, u kojem je posjed i samostan Petra Crnog...« (263). Priznaje, zatim, da »dio argumenata koje Klaićeva iznosi potvrđuju... da je istočna granica splitske srednjovjekovne općine bila Žrnovnica« (263) — iako ne znam kako je do takva zaključka došao, jer sam ja utvrđivala samo to da li je teritorij na kojem se samostan nalazio bio hrvatski ili neretljanski i da li su sela u tom primorju u XI st. zaista bila posjed splitske crkve ili su bila nastanjena od seljaka. Naprotiv, nisam se usudila tvrditi da je taj posjed bio »izvorno neretljanski«, kako to Karaman navodi preporučavajući moje tobožnje mišljenje (n. mj.). Ni to pitanje neće biti tako dugo riješeno dok se ne utvrdi teritorijalni opseg nekih hrvatskih županija. Karaman je, štaviše, našao »još dva podatka koja govore u prilog pretpostavke da je granica u poljičkom primorju bila na Žrnovnici, a ne na Cetini« (n. mj.). Kod mene je, izuzev falsifikat iz 1210, mogao naći i više podataka o tome (Problem, 128/9). Nakon takvih konstatacija, koje su nametale sasvim određen zaključak, Karaman je ipak napisao i ovo: »Nije pak presudno u spornom pitanju to što su Tugarani pozvali Petra Crnog pred Slavca na sud jer je po mojem mišljenju u Slavčevo doba *neretljanski kraj već bio ušao u sklop hrvatske države*, pa je prema tome Slavac bio nadležan da sudi o zemlji između Cetine i Žrnovnice, bez obzira da li je samo neretljanski vladar ili hrvatski kralj« (263, bilj. 9). Ili ova rečenica: »Poslije ulaska neretljanskoga kraja u sklop hrvatske države *neretljanski poglavice* (podcrt. N. K.) Jakov i Rusin nazivaju se *iudex Marianorum* ili *iupanus morsticus*« (263/4). Moram, dakle, na kraju priznati da ne znam što Karaman misli o političkoj pripadnosti poljičkog primorja u drugoj polovici XI stoljeća.

Preostao je, prema tome, kronološki kriterij, kojemu je Karaman morao, nakon svega, ipak pridati presudnu važnost (265). Međutim, nije teško raz-

brati da bi taj kriterij mogao biti važan samo u tom slučaju kad bismo na osnovu drugih podataka mogli doći do sigurnog zaključka da je Slavac zaista bio hrvatski kralj. Pa ipak je Karaman i kod svoga posljednjeg dokaza ustrajao na tumačenju koje nije u skladu s tekstom izvora, iako je već jednom bio na to upozoren (Problem Slavca, 117). Ne objašnjavajući uopće zašto je izostavio onaj dio teksta koji govori o početku gradnje samostana, on je prešao i preko Baradine kronologije zavještaja, koja je tačna. »Budući da je tako — kaže Barada — g. 1079/80. *terminus ante quem non* Rusin-Slavčeva zavještaja, a posrijedi su zavještaji vladara, jer je Rusin učinio svoj zavještaj kao *morsticus*, a poslije njegove smrti Slavac kao *rex*, izlazi da vladanje Rusinovo seže i u vrijeme poslije g. 1079/80, a tad Slavčevo pogotovo, jer je ono bilo poslije Rusinova« (Iz kronologije, Rad JAZU 311, 205). Karaman bi, dakle, morao prije nego što je pokušao braniti svoju kronologiju pokazati u čemu je Barada pogriješio.

Tako, u stvari, od njegove teorije o Slavcu nije ostalo ništa. Čim je priznao da je neretljanski teritorij onaj na kojemu sude Jakov i Slavac nestala je svaka podloga da se Slavčeva titula *rex* protumači drugačije nego Berigojeva. Kronološki podaci kartulara pružaju zatim i redosljed neretljanskih vladara u posljednjim decenijama XI stoljeća. Dakle, Luciusova nagađanja nisu bila ispravna, iako im on, oprezniji od svojih nastavljača, nije dao preveliku važnost, ostavivši problem otvorenim.

Kad sam pisala o problemu Slavca, onda mi je bilo osobito stalo do toga da pokažem kako se u hrvatskoj historiografiji »neretljanska oblast« zapostavljala, a kako ipak njen politički razvitak svjedoči o samostalnosti koju kneževina nije izgubila sve do kraja XIII stoljeća. Karaman misli da sam u tom prikazu samostalne kneževine pogriješila, jer Kačići su bili »svakako gorda, moćna i buntovna vlastela, a neretljanski je kraj imao poseban položaj i poslije nego je ušao u sklop hrvatske i kasnije ugarsko-hrvatske države« (266). Osim toga, nisam tobože uzela u obzir da su u većoj ili manjoj mjeri bila gorda i ponekad buntovna hrvatska vlastela i sjeverno od Cetine« (267). Da pokaže kako moje tvrdnje o samostalnoj dinastičkoj vlasti Kačića nisu tačne, Karaman navodi pet dokumenata iz XIII stoljeća. Iz njih se, navodno može vidjeti da su Kačići »i u to vrijeme podanici ugarsko-hrvatskih kraljeva iz roda Arpadovića« (267). To su: privilegij Andrije II iz 1207, prijetnja Andrije II Malduču »poglavici roda Kačića da će ga . . . kazniti ako se ne okani gusarenja i ne potjera iz svoga kraja patarene«, ugovor između Dubrovnika i Omiša iz 1245. i privilegij Bele IV iz 1258.

Diskusija se može voditi na različite načine, ali je u stvari međusobno razumijevanje moguće tek tada kad se razbistre osnovni pojmovi. Ne znam da li je Karaman, koji mojoj koncepciji o dinastičkoj vlasti omiških knezova suprotstavlja »gordu vlastelu« i »podanike ugarsko-hrvatskog kralja« zaista razabrao što sam htjela kazati. Ta politički odnosi u razvijenom feudalizmu imaju svoju potpuno određenu fizionomiju, tako da nisam smatrala potrebnim da ulazim u neka posebna razjašnjenja. Jer put kojim su ne samo s jedne i druge strane Cetine, već i u Slavoniji, Ugarskoj, pa i na Zapadu kraljevski činovnici dolazili do položaja malih dinasta tako je tipičan da se pojedini dinasti razlikuju više po kvantiteti, negoli kvaliteti vlasti. Zato kad govorimo

o Bribircima kao sličnim dinastima, onda dakako ne mislimo na njihovu »gor-dost« ili »buntovnost« već na onu pravnu podlogu koja im je u zakonitim okvirima osiguravala vlast. Teško će se netko moći protiviti tvrdnji da su oni bili dinasti, a ipak je i takav položaj, kao što je poznato, pretpostavljao kraljevsku vlast. Da je ona mogla biti formalna, pokazali su Arpadovići, a da je s vremenom postala stvarna, osjetili su Mladenovi nasljednici. Prema tome, neke »apsolutne« samostalnosti nije bilo, što, uostalom, nije bilo ni u doba bizantskog vrhovništva.

Nije ni trebalo pročitati bilješku kojom je Smičiklas popratio falsifikat iz 1207, kad tobožnja zakletva »Almusanis« jasno ukazuje na to da je falsifikat nastao poslije nestanka Kačića kao dinasta. Nije uopće teško utvrditi da je to falsifikat, pa mi Karaman uzalud pripisuje zaslugu u njegovu otkrivanju (268, bilj. 19). Valja, naprotiv, požaliti što nije uzeo u obzir samo godinu dana mlađi ugovor koji »comes Sebenna cum fratribus et propinquis meis« sklapa s mletačkim duždom i to »pari voluntate et communi concordia omnium nostrorum propinquorum et totius populi nostri dominii« (CD III, 77). Omiški knez osigurava Mlečanima plovidbu na Jadranu, ali se na kralja uopće ne osvrće. Na izvoru iz 1220. ne bi se trebalo suviše zadržavati, jer je to bilješka iz Luciusa (CD III, 186). Ali je Karaman mogao povesti računa o pismu pape Honorija III iz 1226. CD III, 256) kao i o stanku što su ga Kačići najprije pripremali, a zatim i održali s Dubrovčanima (CD IV, 62, 77). Međutim, i Fridrik II se 1244 (CD IV, 217) obraća zbog naknade počinjene štete »universis hominibus Dalmisii«. Odnos kralja prema Kačićima najbolje osvjetljuje tzv. privilegij iz 1258 (CD V, 105). Kralj, doduše, prima Kačića među »plemiće kraljevstva«, ali im uz to mora obećati da će im ostaviti iste slobode i posjede koje su dotad uživali; obećaje im vratiti castrum i zarobljenike, izuzima ih ispod banskog suda i, što je naročito važno, oslobađa ih od tributa kad trguju u Splitu ili Trogiru ili »po drugim našim zemljama«. Kralj im također potvrđuje nasljedne zemlje koje su imali izvan svoje državine, tj. »Syrmonica usque Gozd versus Zolmuch«. Dakle, ne samo što nisu bili Belini »podanici«, već im je on u okvirima koje je dopuštala patrimonijalna vlast Arpadovića odobrio poseban status »plemića kraljevstva«. Kralj nije kazao da su oni njegovi župani ili uopće njegovi činovnici, već im je ostavio politički položaj koji su dotad uživali. A Osor je tada bio neretljanski knez! Privilegija koja im je dao odnosila su se na područje izvan neretljanske kneževine, na — kako je to kralj sam rekao — »naše zemlje«. Oduzimanje omiškog castruma bila je za njih nova mjera primijenjena očito sa željom da se Kačići odreknu pljačke.

To što u Apuliji nisu znali da »pirati Almesii« nisu »de districto seu iurisdictione Venetiarum set imediate ad illustrem dominum regem Ungarie pertinere« (CD V, 584) samo je dokaz više da je feudalna anarhija posljednjih decenica XIII st. potpuno zasjenila ionako slabu vlast Arpadovića. To je bio i jedan od razloga zašto je napuljski kralj Karlo bez ustručavanja navijestio zajedno sa Splitom Omišanima rat na moru i kopnu. Split se doduše morao obvezati da će održati vjernost ugarskom kralju, ali je taj isti kralj bio također »dominus rex« Omišanima! Štaviše, omiški knezovi Radoš i Bogdan sklapaju 1274, uz dosta teške uvjete, mir s duždom (CD VI, 77—84). Osim što su morali

Veneciji plaćati tokom 20 godina po 500 libara godišnje u ime odštete, dužd se, među ostalim, nastojao osigurati od njihove pljačke i na taj način što su mu svi Omišani stariji od 14 godina morali položiti zakletvu! Tek se u posljednjem dijelu ugovora spominje kralj kad se kaže: *salvo in eo quod tenentur domino regi Ungarie*. Pročitavši taj ugovor »mira i prave sloge«, nitko ne bi mogao zaključiti da su Kačići »podanici« ugarskog kralja. U sličnom se smislu, kao sporedna ličnost, kralj spominje i u ugovoru između Šibenika, Splita i Karla II (CD VI, 87) iste godine. Oba su dokumenta dokaz da formalno »podaništvo« Kačića u XIII st. nije sputavalo njihove političke i prije svega, gusarske akcije, ali je imalo i svoju negativnu stranu: u odlučnom času, kad su Bribirci ušli u borbu za Jadran s Venecijom, Kačići se nisu imali na koga osloniti i kao slabiji morali su podleći. Uostalom, upravo sam na to mislila kad sam kazala da je »narod Kačića' pod formalnim vrhovništvom Arpadovića nastavio stare tradicije, razvivši se najzad u drugoj polovici XII st. u samostalnu dinastičku vlast. Ali i tada ima ,neretljanska oblast' sve uvjete da je nazovemo samostalnom kneževinom u okviru zemalja što su ih uspjeli Arpadovići sakupiti pod svojom vlašću« (Problem Slavca, 135/6).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB